

תוכן מפורט

'נשמת' המבואר: עם ביאורי החסידות

מי ידמה לך, ומי ישנה לך, ומי יערך לך • מי ידמה... ומי ישנה... ומי יערך... 121	הן הם • הן הם יודו • יודו, ויברכו, וישבחו, ויפארו, וירוממו... 97	נשמת כל חי • כל חי 43	ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע • ועינינו מאירות 68
ומי יערך לך 122	כי כל פה לך יודה וכו' • וכל לשון לך תשבע 99	תברך את שמך 44	כשמש וכיורח 69
הגדול, הגבור והנורא • אל עליון 127	וְכַל עֵין לְךָ תִצְפֶּה 100	ורוח כל בשר תפאר ותרום 45	ידינו פרושות כנשרי שמים • ורגלינו קלות כאילות 71
קנה שמים וארץ • נהללך ונשבחך ונפאריך 128	וְכַל בְּרַךְ לְךָ תִכְרַע 101	מן העולם ועד העולם • אתה אל 47	אין אנו מספיקים להודות לך • על אחת מאלף אלפי אלפים, ורבי רבבות 75
ונברך את שם קדשך • נהללך... ונברך 129	וְכַל קוֹמָה לְפָנֶיךָ תִשְׁתַּחֲוֶה • וְכַל קוֹמָה 102	ומבלעדך אין לנו מלך • פודה ומציל • בכל עת צרה וצוקה 49	להודות לך ה' אלקינו... ולברך את שמך • נסים ונפלאות 76
קאמור: לדוד, ברכי נפשי את ה' • וכל קרבי את שם קדשו 131	פָּה... לְשׁוֹן... עֵין... בְּרַךְ... קוֹמָה 103	אֲלֹהֵי הָרְאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים • אֲלֹהֵי כָל בְּרִיּוֹת • אֲדוֹן כָּל תּוֹלְדוֹת 53	עמנו ועם אבותינו 77
האל... הגדול... הגבור... והנורא 135	וְכַל הַלְּבָבוֹת • וְכַל הַלְּבָבוֹת יִירְאוּךָ • וְכַל קָרֵב וּכְלִיּוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ 107	המנהג ברוב התשבחות • המנהג עולמו • המנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים 54	ממצרים גאלתנו... מבית עבדים פדיתנו • ובשבע כלכלתנו 81
המלך היושב על כסא רם ונשא 136	יִירְאוּךָ 108	בחסד... ברחמים 55	מחרב הצלתנו 82
שוכן עד • מרום וקדוש שמו 141	יִירְאוּךָ... יִזְמְרוּ • וְכַל קָרֵב וּכְלִיּוֹת יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ 109	לא יגום ולא יישן • המעורר ישנים והמקיץ נרדמים 57	ומחלים רעים ונאמנים דליתנו 83
וְכַתּוּב רַנְנוּ צְדִיקִים בְּה' 142	כְּדַבֵּר שְׂכֵתוֹב: כָּל עֲצַמְתִּי • כָּל עֲצַמְתִּי תִאֲמַרְנָה 113	והמשיח אלמים • והמתיר אסורים • והסומך נופלים 61	עזרונו רחמיך, ולא עזבונו חסדיך 87
לישרים נאנה תהלה 143	ה' מי כמוך 114	והזקוף כפופים • אסורים, נופלים, כפופים 62	רחמיך... חסדיך • ולא עזבונו חסדיך, ואל תטשנו 88
ישרים... צדיקים... חסידים... קדושים 147	מציל עני מחזק ממנו, ועני ואביון מגזלו • מציל • עני מחזק ממנו 119	לך לבדך 63	ואל תטשנו ה' אלקינו לנצח 89
בפיי... ובשפתי... ובלשון... ובקרב 148	מחזק – ממנו 120	אלו פיני מלא שירה פים • ולשונו רנה כהמון גליו 67	על כן • אברים שפלגת בנו 91
להודות, להלל וכו' • דברי שירות ותשבחות 152			ורוח ונשמה • שנפחת באפינו • ולשון אשר שמת בפיו 92
דוד בן ישי עבדך משיחך 153			

פלאי הבריאה

	104	וְכָל עֵינַן לָךְ תִּצְפֶּה הַעֵין - חֵלֶק מֵהַמוֹחַ		50	הַמְעוֹרָר יְשָׁנִים מֵה קוֹרָה בַּעַת הַשִּׁנָּה
	110	וְכָל בְּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע חֲצֵי טוֹנָה עַל בְּרֶךְ אַחַת		58	וְהִזְקֶךָ כְּפוֹפִים לֹא פְשׁוּט לַעֲמוֹד זָקוּף
	116	וְכָל הַלְּבָבוֹת יִירְאוּךָ הַלֵּב - לֹא מִשֶּׁאֵבָה בַלְבַּד		64	מִלֵּא שְׂרִיָּה כַּיָּם נִפְלְאוֹת הַיָּם
	124	וְכָל קָרֵב וּקְלִיּוֹת מִסִּינוֹן הַדָּם וְעַד 'מוֹסַר כְּלִיּוֹת'		72	וַיְדִינֵנוּ פְרוֹשׁוֹת מורכבותה של היד האנושית
	132	כָּל עֲצָמֹתַי תֹּאמְרֶנָּה בֵּית חֲרוֹשֶׁת רוּחַ בְּתוֹךְ הָעֲצָמוֹת		78	כְּנִשְׂרֵי שָׁמַיִם הַנֹּשֵׁר הַדּוֹאָה שַׁעוֹת
	138	בְּרָעַב זָנְתָּנוּ וּבְשִׁבְעַת כָּל־כֶּלֶתָּנוּ הַתּוֹכָחוֹם שֶׁל מִנְגּוֹנֵי הָרַעֲב וְהַשׁוֹבַע		84	קִלּוֹת כְּאֵילוֹת הָאֵיילָה קִלְתֵּי הָרִגְלִיִּים
	144	וּמַחְלִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים דְּלִיתָנוּ הַרוֹבֵא הַפְּרִטִי שֶׁלָּנוּ		94	וְלִשׁוֹן אֶשֶׁר שָׁמַתְּ בְּפִינוּ הַיַּחֲדִיד הַיּוֹדֵעַ לַדְּבַר

מבוא

בשבתות ובימים טובים מוסיפים ואומרים בתפילת שחרית, בסוף פסוקי דזמרה, את הפיוט 'נשמת כל חי'. כמו־כך אומרים אותו בליל הסדר, בחלקה האחרון של ההגדה.

הפיוט הזה כל־כולו הבעת שבח והודיה לבורא העולם על גדולתו ורוממותו, על חסדיו הגדולים עמנו כעם - מיציאת מצרים, דרך הנדודים במדבר והמלחמות שעברו עלינו - ועל שפע הטוב שהוא מרעיף על כל אדם יחיד.

הרוח הנושבת לאורכו של הפיוט היא של ערגה עזה לקדוש ברוך הוא, הממלאה את חדרי הלב עד שהיא עולה על גדותיהם ומשתפכת בהתרפקות הנפש ובכיסופים אל חיק אביה שבשמים.

מי חיבר את 'נשמת'?

תפילת 'נשמת כל חי' היא מהקדומות ביותר. בסיסה מוזכר במשנה ובתלמוד, והוא מכונה (לדעה אחת) 'ברכת השיר'¹. הגמרא דנה בשאלה "מאי ברכת השיר?", ומביאה שתי דעות: "רב יהודה אמר 'הללוך ה' אלוקינו', ורבי יוחנן אמר 'נשמת כל חי'". היינו שלדעת רבי יוחנן חותמים את אמירת ההגדה ב'נשמת כל חי' ובברכת 'ישתבח', והיא נקראת 'ברכת השיר'. הטעם שהיא מכונה כך מוסבר בתוספות שם "לפי שבשבתות אומרים אותו אחר פסוקי דזמרה". מדברי התוספות עולה שכבר בזמן הגמרא היו אומרים תפילה זו בתפילת שבת.

1. פסחים קיח, א.

פיוט צופן סוד

את מילות הפיוט אפשר לקרוא בקריאה פשוטה, ואז לפנינו מגוון של דברי שבח והודיה על חסדי הבורא, לצד הבעת מגבלותינו וחוסר יכולתנו להודות לו "על אחת מאלף אלפי אלפים וריבי רבבות פעמים" של הטובות והחסדים שעשה עמנו.

אך מאחורי הקריאה הפשוטה מסתתר עולם שלם, שכל כולו אפוף סוד ומסתורין. הפיוט הזה מיוסד על אדני הקבלה ופנימיות התורה, והוא מבטא את הנעשה בעולמות העליונים וברובדי הנפש.

את המעמקים הטמונים בפיוט הזה אפשר לחוש לאור דברי הזוהר¹⁰ המבאר מדוע אומרים תפילה זו בשבת דווקא, כי אמירתה קשורה לנשמה היתרה הנכנסת ביהודי בשבת ולעליית העולמות הרוחנית המתחוללת בשבת. על-פי הזוהר, 'נשמת כל חי' הכוונה ל"האי נשמתא דפרחא מההוא חי העולמים" [=נשמה זו הנמשכת ונובעת ממי שהוא 'חי העולמים'].

רבי אלעזר מגרמיזא¹¹, בעל 'ספר הרוקח', מגדולי המקובלים והפוסקים הראשונים, רומז לסודות הטמונים בתפילה זו, בכותבו: "כל איש אשר בו רוח חיים יכוון בנשמת בכל כוחו, כי הוא שבח שיר השירים, ואשרי המכוון בכל תיבה ותיבה, ואומר בכל כוחו, בקול רם בנעימה"¹².

רבי ישעיהו הלוי הורוויץ¹³, השל"ה הקדוש, מפרט יותר את העומקים הפנימיים שבפיוט 'נשמת כל חי'. וכך הוא כותב בהקדמתו לביאור הפיוט¹⁴: "דע כי זה השבח של 'נשמת' הוא גדול במאוד. הוא מדבר ממעלת נפש רוח ונשמה המאירה בנו, כי אנחנו 'חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו', ובזה אנחנו דבקים בו יתברך". בהמשך הוא מסביר את הרבדים הנסתרים שבתפילה זו על-פי הקבלה והסוד.

רבי משה קורדובירו, מחשובי מקובלי צפת ורבו של האר"י ז"ל, הולך בעקבות

10. חלק ב, קלח, א. להלן עמ' 194.

11. חי בגרמניה בסוף האלף החמישי לבריאה, מתלמידיו של רבי יהודה החסיד, ומחבר ספרים רבים.

12. פירושי סידור התפילה לרוקח, נשמת כל חי (לפני פירושו ל"כפי ישרים תתהלל").

13. מגדולי רבני אשכנז. חי בתחילת המאה הרביעית לאלף השישי לבריאה, מחבר ספרים בנגלה ובנסתר.

14. בסידור שער השמים.

חלק קצר מתפילת 'נשמת' מופיע במקום אחר בגמרא², בתוך תפילת הודיה על ירידת גשמים: "מאי מברכין? אמר רב יהודה: 'מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו. ורבי יוחנן מסיים בה הכי: אילו פינו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך ה' אלוקינו עד תשתחוה" (כלומר, עד "וכל קומה לפניך תשתחוה").

יש אומרים³ שהפיוט חובר בידי התנא רבי שמעון בן-שטח⁴. דעה אחרת⁵, שמחברו הוא רבי שמעון בר-יוחאי. רמז לכך ששם המחבר הוא שמעון מופיע בראשי התיבות של קטעי התפילה, מהסוף להתחלה: שוכן עד; מי ידמה; עד הנה; ואילו פינו; נשמת.

עוד דעה⁶ מניחה ש"החכם שחיבר [נוסח] זה היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה⁷ ועשאו לכבוד יצחק אבינו ורבקה אימנו כדי להזכיר לנו זכותם".

לדעת ראב"י⁸, תפילת 'נשמת' השלמה הורכבה בתקופת הגאונים משלושה חלקים: החלק הראשון, מ'נשמת כל חי' עד 'לך לבדך אנחנו מודים' (שהוא לדעת רבי יוחנן 'ברכת השיר' שבמשנה). החלק השני, מ'אילו פינו' עד 'וכל קומה לפניך תשתחוה' (או עד 'ועני ואביון מגוזלו'), שהיה חלק מתפילת ההודאה על הגשמים. והחלק השלישי, עד 'עבדך משיחך' הוא תוספת של הגאונים, שחיברו את שני החלקים הראשונים ועשו מהם שיר ושבח אחד⁹.

2. ברכות נט, ב.

3. סידור כלבו, וכך מביא כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש בהגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים.

4. מגדולי חכמי ישראל בימי בית המקדש השני (אחיה של שלומציון המלכה, אשתו של אלכסנדר ינאי, שהיה ממלכי בית חשמונאי).

5. פירוש עץ החיים להגדה.

6. מובאת באבודרהם בסדר שחרית של שבת ופירושה.

7. ישרים צדיקים חסידים קדושים ראשי תיבות יצחק, ותתרום תתברך תתקדש תתהלל ראשי תיבות רבקה.

8. רבי אברהם ב"ר יצחק. תשובות הגאונים עמ' 41.

9. להעיר שבתקון תפלה (שבאוצר התפלות) כתב שברכת 'ישתבח' היא חלק מברכת השיר.

האמור בזוהר ומסביר על-פי הקבלה מדוע אומרים פיוט זה בשבת דווקא: "ביום שבת בבוקר התפארת והמלכות עולים אל הבינה"¹⁵, ואז הוא סוד השבח הזה, נשמת כל חי"¹⁶.

מילים מדודות וספורות

פיוט זה מדויק כל-כך, עד שבספרי הקבלה¹⁷ והחסידות¹⁸ מדקדקים במספר המילים בכל אחד ואחד ממקטעיו. כל מספר ומספר הוא כנגד צפנים אלוניים עליונים.

וכך נכתב בספר 'יסוד ושורש העבודה'¹⁹: "הנה גודל שבח זה, יתבונן אדם על מקומו בזוהר הקדוש, שהוא מונה במספר כל התיבות של השבח זה, לכולם בשמות יקרא, כנגד מספר השמות הקדושים והנוראים של עולמות העליונים הקדושים. והנה עיניכם הרואות איך כווננו אנשי כנסת הגדולה בשבח הגדול הזה אל רום המעלות בעולמות העליונים הקדושים, ותיקנו לנו עם קדוש לשבח שבח הגדול הזה ליוצרנו ובוראנו יתברך שמו ויתעלה, דווקא בשבת קודש ולא בימות החול, לפי עליית העולמות עתה ביום הקדוש הזה"²⁰.

במקטע הראשון (מ'נשמת כל חי' עד אחרי 'אלוהי הראשונים והאחרונים') ארבעים וחמש²¹ מילים²². מספר זה הוא כנגד שם מ"ה, הרומז לגימטרייה של שם הוי"ה במילואו²³, שהוא אור אלוקי נעלה המאיר בעולם האצילות ו'מברך' את ספירת המלכות.

15. התפארת, המלכות והבינה הן הספירות העליונות שבעולם האצילות. המושגים האלה מתבארים בהקדמה על 'עליית העולמות בשבת', להלן עמ' 32 ואילך.

16. סידור תפלה למשה, שער יא, תחילת סימן יב.

17. זוהר שם.

18. ראו סדור עם דא"ח עמ' קצב. פירוש המלות סימן פ [ז]. ועוד.

19. שער שמיני (שער העליון) פרק ח. לרבי אלכסנדר זיסקינד מהורדנה, שחי בזמן הבעש"ט ותלמידיו (תצ"ט-תקנ"ד).

20. ראו להלן עמ' 28, בהקדמה הרחבה על עליית העולמות בשבת.

21. זה מספר המילים בסידור תהלת ה', על-פי נוסח האר"י ז"ל. בסידורים אחרים יש במקטע זה ארבעים וארבע מילים או ארבעים ושש. הרמ"ק כבר העיר על כך בהקדמתו לביאור התפילה "שהדורות האחרונים... הוסיפו בו ושינו".

22. ובלשון הזוהר: "ביומא דשבת איהי מקבלא ברכאן משאר נשמתין עלאין, דקא מברכאן לה בארבעים וחמש תיבין, כחושבן מ"ה" [=ביום השבת היא מקבלת ברכות משאר הנשמות העליונות, המברכות אותה בארבעים וחמש תיבות, כפי החשבון של מ"ה].

23. בצורת כתיב (מילוי אלפי"ן): יוד-הא-זאו-הא.

במקטע השני (מ'אלוה כל בריות' עד 'לך לבדך אנחנו מודים') שלושים ושש מילים. גם זה מספר בעל משמעות קבלית, כי הוא רומז לשש המידות העליונות (מחסד עד יסוד), כפי שהן כלולות זו מזו²⁴. כמו-כן מספר זה הוא בגימטרייה 'אלה', הרומז לשלמות הגילוי²⁵.

במקטע השלישי (מ'אילו פינו מלא שירה' עד 'ועם אבותינו מלפנים') חמישים מילים²⁶, מספר הרומז לחמישים שערי בינה²⁷.

במקטע הרביעי (מ'ממצרים גאלתנו' עד 'ואביון מגוזלו') מאה מילים²⁸, מספר המייצג שלמות²⁹, שכן הוא מסכם את כל פרטי ההתכללות של עשר הספירות זו בזו (עשר הכלולות מעשר)³⁰.

מספר המילים בכל ארבעת המקטעים מייצג ארבעה שלבים בעלייה הבאה לידי ביטוי בתפילת 'נשמת': תחילה ארבעים וחמש – הרומז לשם מ"ה 'מברך' את ספירת המלכות. בשלב השני אנו עולים לשלושים ושש, שהן שש המידות שמעל לספירת המלכות (הכלולות זו מזו, וביחד ל"ו). בשלב השלישי אנו מגיעים לחמישים – ספירת הבינה, שממנה נולדות המידות (וזה נרמז בפסוק "מי ברא אלה"³¹ – 'מי' [חמישים] ברא והוליד את 'אלה' [שלושים ושש])³². בשלב הרביעי העלייה היא למאה – בחינת הכתר³³, שמעל עשר הספירות.

24. לקוטי לוי יצחק אגרות, עמ' רכב: "וי' מדות דז"א [דזעיר אנפין] כל אחד כלול מו' עולה מספר ל"ו".

25. תורת מנחם תשנ"ב, כרך א, עמ' 351.

26. זוהר שם. והוא לפי הנוסח המובא במחזור ויטרי, בתולעת יעקב ובסידור האר"י לר' שבתאי ואולם בנוסח סידור תהלת ה' יש במקטע זה חמישים ושתיים מילים. מספר זה מייצג את שם ב"ן, שגם הוא גימטרייה של שם הוי"ה במילואו, אך בשיטת כתיב אחרת (מילוי ההי"ן): יוד-הה-זאו-הה.

27. ראש השנה כא, ב.

28. זוהר שם.

29. בלשון הזוהר: "דאיהו תשלומא דכולא".

30. וראו תורת מנחם תשמ"ח, כרך ד, עמ' 386: "מעלת מספר מאה שהוא תכלית שלימות ההמשכות".

31. ישעיה מ, כו.

32. תורת חיים, כרך ב, עמ' 896.

33. נתבאר באריכות בפירוש המלות שם: "זוהר פירוש תשלומא דכולא, שלימה בבחינת הכתר, שכלול ממאה ברכות, והוא שם אהיה דכתר".

די בכך כדי לתת מושג-מה על קדושתו המיוחדת של פיוט זה, שכל מילותיו מדודות ומכוונות לעניינים קבליים עליונים.

למלאכת הספר

רבים מגדולי ישראל כתבו ביאורים ופירושים למילות הפיוט. היו שפירשו את הדברים על-פי הפשט וציינו את מקורות ההשראה למילות הפיוט בפסוקי התורה. המקובלים ביארו את הסודות הטמונים בו. ומאורי החסידות צללו לפנימיות הפיוט וביארו חלקים ממנו על-פי החסידות.

בספר שלפניכם ניסינו להביא מכל השפע הגדול והמגוון הזה, בדגש על ביאורי החסידות. אין ספק כי המעיין בספר יגלה מייד עד כמה ביאורי פנימיות התורה מאירים את הפיוט באור חדש ומופלא, ומציגים את המבנה הנסתר שבתוכו, שאינו גלוי לעין הקורא אותו ברובד הפשט בלבד.

ואולם כאן נדרשת הבהרה חשובה:

על חלק מקטעי הפיוט יש מאמרי חסידות רחבים יחסית, המבארים קטעים אלה בצורה מסודרת ומפורטת. כאן העבודה שנדרשה מאיתנו היא לנסות לפשט את הדברים ולהגישם בסגנון שיהיה מובן לקורא, שאינו מצוי בהכרח בעומק לשונה וסגנונה של תורת החסידות.

ואולם בחלקים אחרים נדרשנו למלאכת מחשבת של צירוף פיסה לפיסה וחיבור פרטים המופיעים בקיצור במקומות רבים, עד הבאתם לכדי תמונה שלמה. עשינו מאמץ גדול להיצמד לדיוקי המקורות, ולהיות נאמנים לכוונת רבותינו הקדושים.

אלא שהואיל ומדובר בעניינים פנימיים ועמוקים, העוסקים בחלקם הגדול בעולמות העליונים ובדרגות אלוקיות קדושות ונשגבות, נושאים אנו תפילה גדולה לריבון העולמים שלא שגינו בהבנת הדברים ובתרגומם לסגנון הכתיבה הפשוט יותר שבו נקטנו, בניסיון להנגיש את הדברים למגוון רחב של קוראים.

ועל כן שטוחה בקשתנו לפני הקוראים והמעיינים, שככל שיקשו להתעמק בדברים אנא יואילו לעיין במקורות המצוינים על כל עניין. ואם ימצא כי שגינו, נשמח על כל מי שיאיר את עינינו ונתקן במהדורות הבאות את הדרוש תיקון.

כמו-כן יש לציין כי מיעטנו להביא ביאורים והסברים שהם בשפת הקבלה

בלבד, היינו המציינים כוונות ושמות של מדריגות עליונות בלבד, בלי הסבר שיש בו לתת השגה כלשהי לאנשים כערכנו. חרגנו מהכלל הזה במקומות יחידים, כאשר לא מצאנו ביאורים אחרים, וסברנו שיש בכל-זאת חשיבות בהבאת הדברים, המעניקים לנו לפחות את ההכרה כי כל פרט בפיוט הזה מדויק ורומז לסודות עליונים.

*

יהי רצון שההתעמקות בביאורי תורת החסידות למילות התפילה הנפלאה הזאת תוסיף חיות והתלהבות באמירת התפילה בשבתות ובימים טובים, והתכוונות יתרה בכוונת המילים הקדושות, ומזה יתעוררו הרגשות שבלב לאהבת ה' וליראתו, ש"כל הלבבות ייראוך וכל קרב וכליות יזמרו לשמך", ועד ש"כל עצמותיי תאמרנה – ה' מי כמוך!", וכפי שהדברים יתקיימו בשלמותם בהתגלות כבוד ה' על כל הארץ ובתחיית העצמות היבשות ("כל עצמותיי תאמרנה"), במהרה בימינו.

וה'

הנה לא ינום ולא יישן. המעורר ישנים. והמקיץ נרדמים.

וה' הנה לא ינום ולא יישן" הקב"ה אינו נם תנומה קלה ובוודאי אינו ישן שינה עמוקה. היינו שאין הוא מסיר את השגחתו מברואיו אפילו לזמן קצר.
המעורר ישנים מעיר בכל בוקר את הישנים. והמקיץ נרדמים מעיר גם את הישנים שינה עמוקה יותר.

א. לשון הכתוב תהילים קכא.ד.

לא ינום ולא יישן

לכאורה מה החידוש באמירה שהקב"ה אינו ישן, והלוא אינו גוף ואין לו דמות הגוף? ועוד קשה, שהרי אנו מתפללים ומבקשים: "עורה, למה תישן ה'", ומזה נראה שיש שינה אצל הקב"ה.

הביאור בפשטות הוא, שכאשר עם ישראל מתייסר בגלותו והקב"ה כאילו מתעלם מזה ואינו מושיעו מרודפיו, נראה כאילו הקב"ה ישן. כך מפרש המצודת דוד: "עורה נא להושיע, ולא תהיה כמו הישן". וכך הרד"ק: "כשאינך רואה בצרותינו כאילו אתה ישן".²

על-פי המבואר בחסידות³ בעניין השינה למעלה, על-פי דברי הזוהר, אין סתירה בין הפסוק "לא ינום ולא יישן" לפסוק "עורה למה תישן", כי מדובר בדרגות אלוקיות שונות: "כאן בעתיקא קדישא וכאן בזעיר אנפין". היינו שבזעיר אנפין יכול להיות מצב של שינה, כי שם מעשי התחתונים תופסים מקום, וכאשר יש כביכול מצב של שינה בעם ישראל, נוצרת 'שינה' גם למעלה. אבל במדרגת 'עתיקא קדישא' אין מעשי הברואים תופסים מקום, ושם "לא ינום ולא יישן".

לכן בשבת⁴, שבה נוצרת עליית העולמות,

והכול עולה ונכלל ב'עתיקא קדישא', אומרים "וה' הנה לא ינום ולא יישן".

המעורר ישנים והמקיץ נרדמים

יש הרואים בזה רמז לתחיית המתים⁵, כלשון הכתוב: "ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו".⁶

החסידות⁷ מפרשת שבח זה על ההתעוררות שהקב"ה מעורר את האדם הישן בהבלי הזמן, ויש בזה שני סוגים: 'ישנים' ו'נרדמים'.

ה'ישנים' אמנם שרויים ב'שינה', וכוחותיהם הפנימיים אינם במצב שמאפשר להם לחוש גילוי אלוקות (כאדם ישן שכוחותיו אינם פעילים), אבל זו 'שינה' שאינה עמוקה כל-כך, ודי ב'קריאה' מלמעלה לעוררם.

ואולם יש 'נרדמים', אלה השקועים ב'שינה' עמוקה ביותר, עד שאינם מרגישים אפילו את הכאב והצער של הנשמה על מצבם הירוד (בדוגמת 'הרדמה' רפואית, וכמו ה'תרדמה' שהקב"ה הפיל על האדם, שבה לקח אחת מצלעותיו). אותם קשה הרבה יותר לעורר. וזה השבח, שהקב"ה מעורר הן את ה'ישנים' שינה שאינה עמוקה, הן את ה'נרדמים', השרויים בתרדמה עמוקה.

1. תהילים מד.כד.
2. כמבואר בסוטה מח.א שרבי יוחנן "ביטל את המעוררים", והגמרא מסבירה שה'מעוררים' הם הלוויים שהיו עומדים על הדוכן ואומרים "למה תישן ה'". "אמר להן (רבי יוחנן): וכי יש שינה לפני המקום, והלא כבר נאמר לא ינום ולא יישן שומר ישראל, אלא בזמן שישראל

1. שרויין בצער וגויים בנחת ושלוח, לכך נאמר עורה למה תישן ה'".
2. ספר המאמרים תר"ס-תרס"א-תרס"ב עמ' תד.
3. פירוש המלות תחילת סימן פט [טז].
4. עפ"י ר"י ב"ר יקר.
5. דניאל יב.ב.
6. פירוש המלות סימן פט [טז].

לא פשוט לעמוד זקוף

בני־האדם הם המין היחיד העומד עם ראש זקוף מעל הצוואר והרגליים. העמידה הזקופה גם מסמלת את המבנה ההיררכי של כוחות נפשו - **מלך: מוח, לב, כבד** - המוח שולט על הלב (הרגשות), והלב עומד מעל הכבד (המאווים הגופניים).

תינוק, בערך בגיל עשרה חודשים, מתחיל לנסות לעמוד על רגליו. תחילה ייתמך ברהיט ויצעד הצידה, כשהוא אוזח ברהיט בשתי ידיו. בהמשך, כשירגיש יותר בטוח, יצעד חזיתית, נתמך ביד אחת בלבד. לבסוף יצעד בלי אחיזה כלל.

אבל העמידה האנושית היא פעולה מורכבת מאוד. לבעלי החיים, ההולכים על ארבע, עמידה היא הפסקת התנועה בלבד. מבנה השלד שלהם מזכיר שולחן בעל ארבע רגליים, רגל אחת בכל פינה. בזמן הליכה או עמידה נמצא עמוד השדרה שלהם במצב אופקי, ואינו נדרש לשאת את המשא הכבד של הגוף. להבדיל מהם, בעבור בני־האדם העמידה היא אתגר לא פשוט. בזמן העמידה מתבצעת פעולה מסועפת של איזון הגוף, כדי לשמור עליו חופשי ומוכן לפעולה, ובה בעת זקוף ויציב.

והזקוף כפופים

הגולגולת ועד מורד העקב, עובדות במשותף כדי לזקוף את גופנו ולהעניק לו יציבות. מערכת השרירים שזקפת את הגב מתחילה בבסיס הגולגולת, יורדת משני צידיו של עמוד השדרה, ומסתיימת בעצמות האגן ועצם הזנב. כדי לקבץ את השרירים זוקפי הגב נפרשים מעליהם שרירי העכוז הגדולים, ומקבצים אותם למקום החיבור עם עצמות האגן. כך הגוף נשאר זקוף ויציב. בחלקו העליון של הגב מצוי שריר הטרפז, שמכסה את רוב שטחו של הגב העליון. ממנו יוצאות שתי שלוחות, המתחברות לבסיס האחורי של הראש, שתופסות את הראש ומונעות את נפילתו לכיוון הסנטר.

אמנם גם אצל הולכי על ארבע רגליים אפשר לראות מצבים של הזדקפות על שתי רגליים (כמו אצל דובים, קופים וכדומה), אבל זו עמידה לזמן קצר או הליכה של כמה פסיעות בלבד. מבנה גופם אינו מותאם כלל לעמידה ממושכת, ובוודאי לא להליכה או לריצה על שתי רגליים. היפוכו של דבר אצל האדם - העמידה וההליכה על ארבעה גפיים יוצרות מתח בשרירי הצוואר והמפרקת ובחוליותיהם, והן מעייפות מאוד. החוקרים מונים שישים שינויים מהותיים בין האדם ובין בעלי־החיים ההולכים על ארבע, המייעדים את האדם לעמידה זקופה.

למעלה: שלד אדם
למטה: שלד גורילה

העמידה הזקופה של האדם היא אפוא אחד מפלאי הבריאה, המייחדים את האדם משאר היצורים.

תפקידו של עמוד השדרה אצל האדם לשאת את חלקו העליון של הגוף ובקצהו את הראש. מנח זה פותח לפנינו אפשרויות רבות, אך גם גורם למורכבות שבעמידה ובתנועה במצב זקוף, ולקושי בשמירה על יציבה נכונה בעת עמידה ובעת צעידה.

קבוצות שרירים רבות, הפרושות מבסיס

וְהַמְשִׁיחַ אֱלֹמִים.

וְהַמְתִּיר אֲסוּרִים.

וְהַסּוּמֵךְ נוֹפְלִים.

וְהַזֹּקֵף כְּפּוֹפִים.

לֶךְ לְבַדְךָ אֲנַחְנוּ מוֹדִים.

וְהַמְשִׁיחַ אֱלֹמִים אחרי שהאדם היה כאילם בשעת שנתו, הקב"ה נותן בו את יכולת הדיבור (עוד פירוש: שהקב"ה מחולל ניסים וגורם לאילמים לדבר). וְהַמְתִּיר אֲסוּרִים מחלץ את איברי האדם שהיו כאילו אסורים וכבולים בשעת השינה. וְהַסּוּמֵךְ נוֹפְלִים תומך במי שנופלים ומסייע להם לקום. וְהַזֹּקֵף כְּפּוֹפִים אנשים שנמצאים במצב שפל הקב"ה מעמידם לעמוד ברום המעלה. לֶךְ לְבַדְךָ אֲנַחְנוּ מוֹדִים אנחנו מודים לך לבדך, גם כאשר הישועה באה על ידי שלוחים.

- א. לשון הכתוב (תהילים קמוז), "ה' מתיר אסורים".
- ב. על-פי לשון הכתוב (שם קמה"ד) "סומך ה' לכל הנופלים".
- ג. עץ יוסף.

וְהַמְשִׁיחַ אֱלֹמִים

כתב החיד"א בשם תלמיד הרמ"ק¹ שהקטע המתחיל ב"אלוקי הראשונים" ועד "אנחנו מודים" הוכנס לנוסח 'נשמת' בתקופה מאוחרת יותר, כהודיה על נס שנעשה לתושבי ירושלים בימי רבנו קלונימוס. הגויים הרגו נער והעלילו על היהודים שהם רצחוהו. רבנו קלונימוס התפלל אל ה' ונעשה נס והנער ההרוג פתח את פיו וסיפר מי הרגו ומי השליכו לחצר היהודים. וזה השבח "משיח אילמים".

על-פי הקבלה והחסידות² מבואר ש'אילם' רומז לספירת המלכות העליונה, שבזמן הגלות ניטל ממנה הדיבור, כמו שנאמר "כרחל לפני גוזזיה נאלמה"³; שעל זה אמרו חז"ל⁴: "גויים מרקדים בהיכלו והוא שותק!". על כך אנו משבחים את הקב"ה שגם בזמן הגלות, על אף הירידה שיש בספירת המלכות מצד עצמה – הרי הוא משפיע בה את השפע האלוקי שגורם לה 'לדבר' ולגלות את אלוקותו בעולם.

וְהַמְתִּיר אֲסוּרִים

בפשטות, זה שבח לקב"ה על חילוץ איברי האדם אחרי שנת הלילה (וכמשמעותה הפשוטה של ברכת 'מתיר אסורים' בברכות השחר), או על כך שהקב"ה

משחרר את כבליהם של מי שהיו אסורים בבית הכלא ומוציאם לחירות⁵.

משמעות פנימית יותר רואה ביקצה מן השינה דימוי להיחלצות מכבלי היצר: "מוטל על ערשו חשוב כמת, נמסר ביד הטומאה השולטת עליו... יתיר מאסרו אשר הוא אסור בזיקים ביד יצרו הרע".

בעבודה הרוחנית 'אסיר' מבטא מחסום המוצב בין השכל לרגש, והמונע מהרגש להתעורר ממה שהאדם מבין בשכלו. האדם דומה אז למי שידיו אסורות וכבולות, וכך הוא שרגשותיו אינם מגיבים ומתעוררים מהכרת השכל. כאן אנו נזקקים לעזרה מיוחדת מהקב"ה, שיתיר את האסורים – ישחרר את מידותינו הכלואות ויאפשר לנו לחוש ולהרגיש⁷.

וְהַסּוּמֵךְ נוֹפְלִים

'נפילה' משמעותה שהרגליים כושלות והגוף כולו נופל. במובן הרוחני הכוונה לכישלון בדברים שהם בבחינת חטא ממשי, אם בביטול מצוות עשה או בעבירה על איסור לא תעשה, שכן הרגליים מסמלות את המעשה, ונפילה מבטאת כשל במעשה. אך גם במצב כזה הקב"ה 'סומך נופלים' – הוא מרים את האדם מנפילתו אם האדם מתעורר בתשובה⁸.

1. שמחת הרגל, הגדה של פסח.
2. פירוש המלות סימן פט"צ [טז"ז]. וראה לקוטי תורה תורת שמואל תרל"ט, עמ' תרד: "מרקדים בהיכלו והוא שותק כביכול כאלם לא יפתח פיו".
3. ישעיה נגז.
4. יומא סט"ב.
5. כפירוש המצודות בתהילים: "פותח קשרי האסורים במאסר וישלחם חפשי".
6. סדר היום, ברכות השחר.
7. מאמרי אדמ"ר הזקן, כתובים, חלק א, עמ' קסח.
8. אור התורה שמות, כרך א, עמ' רסג. כרך ח, עמ' ביתתע.

במובן רחב יותר הדברים מכוונים להקמת השכינה מפילתה? בזמן הגלות השכינה (החיות האלוקית השוכנת בתוך הבריאה) היא במצב של הסתר וירידה עצומה, בבחינת נפילה, והקב"ה מרים אותה מפילתה זו, כמו שנאמר "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת"¹⁰. זה סוד דברי הגמרא¹¹ שאין ב'אשרי' פסוק המתחיל באות נ', מפני שאות זו היא ראש התיבה נפילה, ודוד המלך ברוח קודשו אמר "סומך ה' לכל הנופלים", פסוק המכוון להקמת השכינה שנפלה¹².

הזוקף כפופים

יתרון האדם מן הבהמה בא לידי ביטוי בעמידתו הזקופה, בעיניו המביטות למעלה, להכיר את בוראו, ובראש המוצב מעל הלב, כהמחשה ל'מוח שליט על הלב'. לעומת זה, מבנה הבהמה הוא שהיא כפופה, מביטה למטה על הארץ ונמשכת אל החומריות ("רוח הבהמה היורדת היא למטה"¹³), וראשה וגופה בגובה שווה, ביטוי להתגברות המידות על המוחין.

האדם עלול להיקלע למצב של 'כפופים', היינו שהוא נגרר אחרי העניינים הגשמיים והבהמיים ומוחו אינו שליט על ליבו. וכאן בא לעזרתו הקב"ה, שהוא 'זוקף כפופים', ומרומם אותו למצב של עמידה זקופה במובן הרוחני¹⁴.

אסורים, נופלים, כפופים

הסדר "אסורים... נופלים... כפופים" הוא מלמטה למעלה – המצב הקשה ביותר הוא 'אסורים', למעלה מזה 'נופלים' ומעל זה 'כפופים'.

וכפי שהדברים הם בפשטות: האסיר אינו יכול להשתחרר מכבליו ("אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים"¹⁵), והוא נזקק לכוח חיצוני שיגאל אותו. הנופל יכול להתרומם מפילתו בכוח עצמו, אלא שהוא נזקק לתמיכה. והכפוף די לו בהרמת ראשו ובזקיפת גופו.

כך במצב הרוחני:

מי ששקעו בחיים הגשמיים ומוחם וליבם נתונים לענייני הפרנסה ולגשמיות העולם, הם בבחינת 'אסורים', שהם כבולים ברשות הקליפה (אמנם זו 'קליפת נוגה' בלבד, ה'קליפה' העומדת בתווך בין הרע הגמור לטוב הגמור, והיא הנותנת חיות לדברי הרשות והחולין, שאינם בתחום הקדושה עצמה אך גם אינם אסורים חלילה, בשונה מה'קליפות' הטמאות לגמרי, המחיות את הדברים האסורים והרעים שבעולם. אך עם זה, אף היא 'קליפה', מציאות המסתירה את אור הקדושה).

למעלה מזה הם מי שאינם 'אסורים' וכבולים ברשות הקליפה, אבל עדיין היא מכשילה אותם ברגליהם עד שהם נופלים. אמנם ליבם ומוחם אינם משועבדים לחיי

להם שום ערך ותפיסת מקום לגביו, ולכן בריאתם לא יצרה שום שינוי באחדות המוחלטת שבעצמותו יתברך, וכמו שהיה לבדו קודם שנברא העולם כן הוא לבדו אחרי שנברא¹⁶.

מזה אפשר להגיע למסקנה שמקור כל השפע לעולם וכל הטובות שנעשות עמנו הוא חלילה אך ורק מהמדריגות האלוקיות המצומצמות, בעוד הקב"ה עצמו מרומם ונשגב מכל אלה, וכביכול אינו מתערב בענייני הבריאה. על זה אומרים: "לך לבדך אנחנו מודים" – הכול בא מאיתו יתברך ולו לבדו ראוי להודות.

יש כאן נשיאת הפכים ששכלנו אינו מסוגל להבינה: מחד גיסא הקב"ה נותר מרומם ומנושא מכל ענייני הבריאה, עד ש"כולא קמיה כלא חשיב"¹⁷, ומאידך גיסא כל דבר וכל פרט בא ממנו עצמו, ולו לבדו אנחנו מודים על כל טובותיו וחסדיו¹⁸.

הפרנסה ולגשמיות העולם, אבל עדיין הם מייחסים לגשמיות חשיבות, והתייחסות זו מפילה אותם למטה. מצב עליון יותר הוא 'כפופים', שרק הראש מכופף את עצמו לענייני הגשם והחומר, והוא טרוד בצורכי הגוף, אבל ברגשותיו ובמעשיו האדם מסור לגמרי לקב"ה¹⁹.

הקב"ה עומד לימין כל אלה ומסייע להם להתעלות ולתקן את מצבם הרוחני – הוא משחרר את ה'אסורים', תומך ב'נופלים' ועוזר ל'כפופים' לזקוף את עצמם.

לך לבדך

מבואר באריכות בתורת הקבלה והחסידות עד כמה הקב"ה עצמו רם ונישא מענייני הבריאה, ולכן השפע לעולם עובר דרך צמצומים אין-סופיים, ועל-ידי בחינות אלוקיות שכבר יש להן גדר ו'ציור', דבר היוצר כביכול שייכות וקרבה ביניהן ובין הבריאה. ואילו על הקב"ה עצמו נאמר "אני ה' לא שנית"²⁰, שהעולמות כולם אין

גם אילולא הטובות

כאשר אנחנו משבחים את הקב"ה על הטובות שהוא עושה לנו – "מעורר ישנים, מקיין נרדמים, משיח אילמים, מתיר אסורים, סומך נופלים, זוקף כפופים" – ראוי לזכור שגם אם לא היה עושה לנו את כל הטובות האלה היינו צריכים להודות לו, על עצם היותו – "לך לבדך אנחנו מודים".

(חידושי הרי"מ)

9. יסוד ושורש העבודה, שער הקרבן.

10. עמוס ט,יא.

11. ברכות ד,ב.

12. אור יצחק, פרשת מקץ.

13. קוהלת ג,כא.

14. תורת חיים, שמות, עמ' עד,ג.

15. ברכות ב,ה.

16. פירוש המלות סימן צא [יח].

17. מלאכי ג,ו.

18. תניא פרק כ.

19. תניא שם.

20. מאמרי אדמו"ר הזקן, מארז"ל, עמ' תנט. פירוש

המלות סימן צב [יט].

נפלאות הים

זרמי הים הם כמו נהרות תת־ימיים. אורכם מגיע לאלפי קילומטרים. לזרמים השפעה על האקלים. הוואי, למשל, מושפעת מהזרם הקליפורני הקר, ואילו אירופה מושפעת מזרם הגולף החם.

באזורים הצפוניים של כדור הארץ קופאת שכבת המים העליונה של הימים, האגמים והנהרות (וכך באזורים הדרומיים, בחורף שלהם). אך למרבה הפלא, דווקא שכבת הקרח משמשת מבודד שמאפשר לחיים להתקיים תחתיה. זאת בזכות מה שהמדענים מכנים 'האנומליה של המים'.

טבעם של החומרים בעולם שהם מתפשטים בחום ומתכווצים בקור. כך היו אמורים להתנהג גם המים. ואכן, בתחילה, עם ירידת הטמפרטורה, המים מתכווצים, ולכן המים הקרים שוקעים למטה ואילו המים החמים עולים למעלה. ואולם בהתקררם ל־4 מעלות צלזיוס מתחילות מולקולות המים להפוך לגבישי קרח, ואז הם מתרחבים דווקא. כך הקרח צף על המים ואינו שוקע למטה.

אילולא 'אנומליה' זו היו הימים, הנהרות והאגמים קופאים למלוא עומקם ומביאים כליה על כל היצורים החיים בתוכם. לאחר מכן, עם בוא הקיץ, היו נוצרים גלי ענק, שהיו שוטפים את היבשות וממיטים עליהן חורבן. כל זה נמנע בזכות ה'אנומליה של המים'. יש כאן ביטוי גלוי לתכנון המושלם של הבריאה.

האסטרונוטים הראשונים שטסו לחלל והשקיפו ממנו על כדור הארץ העניקו לו את הכינוי 'הכוכב הכחול'. צבעו זה של כדור הארץ נובע מהעובדה הפשוטה שכשבעים אחוזים ממנו מכוסים מים. אם נתבונן בגלובוס ניווכח כי היבשות אינן אלא איים גדולים המוקפים שטחי מים עצומים.

ביבשה אנו רואים שבע עצום של יצורים חיים – חרקים, זוחלים, עופות ויונקים. אך חז"ל אמרו (חולין קכ"א): "כל מה שיש ביבשה – יש בים". היינו שבים מסתתר מגוון עשיר ומרהיב של בעלי־חיים, כפי שזה מתקיים על פני היבשה. התפתחות

המחקר של יצורי הים הביאה את המדענים לקבוע כי כ־80% מכלל היצורים החיים בעולם מצויים בים.

מלא שירה בים

מעמקי האוקיינוסים מגיעים לכאחד־עשר קילומטרים. הרכסים המרכז־אוקייניים בעולם מחוברים ויוצרים את שרשרת ההרים הארוכה בעולם – 80,000 ק"מ.

בתוך האוקיינוסים זורמים נהרות, שוצפים מפלים, נובעים מעיינות חמים, ומתחוללות התפרצויות וולקניות.

כל היצורים החיים על פני האדמה מושפעים מהים. האוקיינוסים הם המנוע של מערכות האקלים. חלק מזה נובע מהסעת החום הגדולה של האוקיינוסים לכיוון הקטבים ופיזורו על פני כל כדור הארץ.